

2. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран. Учебник. – М.: Юрист, 1997.
3. Выборче законодавство: українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування / За заг. ред. С.В. Радченка. – К.: Факт, 2003.
4. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Учебник. В 4-х т. Т. 1-2. / Отв. ред. Б.А. Страшун. – М.: Изд-во БЕК, 1996.

5. Колюшин Е.И. Право и финансирование выборов. Научно-практическое пособие. – М.: Юрид. лит., 1998.
6. Сравнительное конституционное право. – М.: Издательская фирма «Манускрипт», 1996.
7. Андреева Г.Н. Конституционное право зарубежных стран: учебник. – М.: Изд-во Эксмо, 2005.

УДК 342.72

ПРАВО НА ВІЛЬНИЙ ВИБІР І ЗМІНУ ЗОВНІШНЬОГО ВИГЛЯДУ ЯК ЕЛЕМЕНТ ВІЗУАЛЬНОГО ПРАЙВЕСІ

Серьогін В. О.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного
та муніципального права
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Анотація У статті зроблено спробу розкрити таке досить розпливчате поняття, як «право на вільний вибір і зміну зовнішнього вигляду». Розкрито сутність і зміст права на вільний вибір і зміну зовнішнього вигляду як елемента візуального (зорового) прайвесі, а також його роль і значення в аспекті забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина. Виділено компоненти права на вільний вибір і зміну зовнішнього вигляду залежно від його станів. Визначено взаємозв'язок між правом на вільний вибір і зміну зовнішнього вигляду і візуальним (зоровим) прайвесі. Обґрунтовується думка, що Україна повинна використовувати концепцію права на вільний вибір і зміну зовнішнього образу для забезпечення ефективного захисту приватного життя громадян.

Ключові слова: права людини, право на недоторканність приватного життя, прайвесі, візуальне прайвесі, право на вільний вибір і зміну зовнішнього вигляду.

Анотация В статье предпринята попытка раскрыть столь расплывчатое понятие, как «право на свободный выбор и изменение внешнего образа». Раскрыты сущность и содержание права на свободный выбор и изменение внешнего образа как элемента визуального (зрительного) прайвеси, а также его роль и значение в аспекте обеспечения конституционно-правового статуса человека и гражданина. Выделены компоненты права на свободный выбор и изменение внешнего образа в зависимости от его состояния. Определена взаимосвязь между правом на свободный выбор и изменение внешнего образа и визуальным (зрительным) прайвесем. Обосновывается мнение, что Украина должна использовать концепцию права на свободный выбор и изменение внешнего образа для обеспечения эффективной защиты частной жизни граждан.

Ключевые слова: права человека, право на неприкосновенность частной жизни, прайвеси, визуальное прайвеси, право на свободный выбор и изменение внешнего образа.

Annotation The following article will try to raise the veil on this vague concept as a «right to freely choose and change the external image». The article reveals the nature and content of the right to freely choose and change the external image as an element of the visual (optical) privacy, its role and importance in the aspect of ensuring the constitutional-legal status of a person and citizen. Components of the right to freely choose and change the external image, depending on its conditions, are identified. The relationship between the right to freely choose and change the external image and visual (optical) privacy is determined. It substantiates the view that Ukraine must use the right to freely choose and change the external image concept to ensure the effective protection of citizen's private life.

Key words: right to inviolability of private life, privacy, visual privacy, the right to freely choose and change the external image.

Унікальність і неповторність кожної фізичної особи як представника людської цивілізації є безспірною. Люди відрізняються один від одного за цілою низкою ознак. Передусім, це звісно ознаки зовнішні, котрі безпосередньо пов'язані з біологічною природою людини, як-то стать, вік, зріст, вага, колір шкіри, наявність чи відсутність тих чи інших органів та/або тканин тощо. Деякі з них мають вроджений характер, інші – набуваються в процесі

життєдіяльності. Однак у суспільних відносинах не меншого значення набувають ознаки штучні, як-то одяг, взуття, зачіска, косметика, татування тощо. Те, як людина виглядає, здійснює безпосередній вплив на її самооцінку та на оцінку її оточуючими. Тому й не дивно, що зовнішній вигляд людини перебуває у полі зору юристів-правознавців. Зокрема, у цивільно-правовій доктрині поступово формується упевненість у необхідності визнання за особою особливого особистого немайнового права – права на індивідуальність [1, с. 131; 2, с. 442] чи права на

індивідуальний образ (вигляд) [3, с. 124]. Втім юридична проблематика людської індивідуальності не обмежується цивільно-правовими аспектами, але має вихід і на базовий, конституційно-правовий рівень, зокрема у площині забезпечення права на недоторканність приватного життя (прайвесі). У свою чергу, це потребує доктринального осмислення і теоретичного обґрунтування, аби створити концептуальну основу для законодавчого забезпечення і захисту права особи на вільний вибір і зміну свого зовнішнього вигляду.

На жаль, зовнішній вигляд особи, як об'єкт конституційно-правового захисту, досі не отримав належного висвітлення ні в теоретичній, ні в галузевій юридичній науці. У своїх попередніх дослідженнях ми лише відзначали, що такий елемент права на недоторканність приватного життя, як візуальне прайвесі, передбачає можливість індивіда самостійно формувати і підтримувати візуальну складову свого приватного життя (свого мікросвіту), захищаючи її від небажаного впливу ззовні [4, с. 438]. Втім конституційно-правові аспекти забезпечення права на вільний вибір зовнішнього вигляду потребують окремого дослідження, що зумовлює **актуальність і наукову новизну** статті.

Метою роботи є формування цілісної концепції права на вільний вибір зовнішнього вигляду, у т.ч. з'ясування юридичної природи, історичного розвитку, а також змісту, структури, меж і припустимих обмежень, організаційно-правового механізму забезпечення і захисту в сучасних умовах.

Розпочинаючи наше дослідження, зауважимо, що зоровий образ (зовнішній вигляд) є важливим ідентифікатором людини. З одного боку, кожна людина від народження має унікальний «природний» зовнішній вигляд, а з іншого – набуває «штучного» вигляду в процесі своєї соціалізації, частково переймаючи певні соціальні стандарти і стереотипи, частково самостійно формуючи його як складову частину свого неповторного образу, використовуючи при цьому різні поєднання одягу, косметики, а іноді – й пластичної хірургії.

Історичні джерела переконливо свідчать про те, що людина споконвічно приділяла суттєву увагу власній зовнішності, через яку здійснювала самовираження і самоствердження в суспільстві. Людям протягом усіх століть було властиво змінювати свій зовнішній вигляд під впливом тих чи інших традицій, соціальних та історичних факторів. Проте, як справедливо зауважує А.С. Мограбян, «кожна історична епоха відрізняється власним поглядом на зовнішній вигляд» [5, с. 7].

У політико-правовому аспекті важливим є той факт, що разом із класовим розшаруванням і формуванням держави зовнішній вигляд людини перестав бути справою її власного вибору, а значною мірою перейшов до сфери публічно-правового регулювання, оскільки мав відображати соціальний і юридичний статус фізичної особи. Так, антична держава проникала своєю владою до дрібниць. Навіть одяг, як правило, встановлювався законами кожної громадянської общини: законодавство Спарти визначало головний убір жінок, а афінське законодавство забороняло їм брати з собою в подорож більше трьох предметів гардеробу. На Родосі закон забороняв голити бороди, а в Спарті,

навпаки, законом вимагалось гоління вусів [6, с. 22]. Рабині не мали права носити гіматії (плащі з прямокутного шматка тканини) та довгі хітони.

Для римлян відмінною ознакою була тоґа – плащ з великого прямокутного чи еліпсоподібного шматка шерстяної тканини, вони навіть називали себе «gens togata» – «одягнені в тоґу». Тоґа була символом громадянської гідності римлянина. Якщо він вчиняв злочин, то за законом позбавлявся права носити цей одяг. Раби, чужинці та відправлені у заслання також не мали права носити цей одяг.

Суттєве значення надавалося не тільки виду одягу, але й його кольору. Наприклад, у Стародавньому Римі туніки представників різних шарів суспільства залежали від їх знатності й багатства. При цьому пурпурний колір був символом влади. Особи, котрі займали високі публічні посади, носили туніки з нашитими пурпурними полосами. Так, на туніці сенатора була нашита широка вертикальна пурпурна полоса («клавус»), на туніці вершників – дві вузькі пурпурні полоси. Полководець-тріумфатор носив туніку пурпурного кольору, розшиту золотим пальмовим листям, і заткану золотом пурпурну тоґу – пікту, яку згодом змінив пурпурний плащ – «палудamentум», рідоначальник мантий європейських королів.

Перехід від античності до Середньовіччя не тільки не звільнив людину від правових меж щодо зовнішнього вигляду, а навпаки – зробив ці межі ще більш жорсткими завдяки додатковим релігійним канонам. При цьому, середньовічна людина на Заході – це не тільки християнин, але й лицар, буржуа, селянин. Становище лицаря, як і його «демільтаризованого» аналога – придворного, в суспільстві було скуте множиною правил і настанов, додержання яких передбачало собою певний спосіб життя, у т.ч. й щодо зовнішності, вбрання тощо. Проте придворний, на відміну від «героїзованого до знеособленості» лицаря, вже володіє своїм обличчям, поглядом, жестом; він потайливий, непроникний, уміє ховати свої пристрасі; відповідно, у нього з'являється «внутрішня» людина, яка є невидимою для оточуючих і криється під «маскою». У більш пізній час лицар і придворний злилися в одну особу – дворянина.

Тягар публічного образу, необхідність повсякденно перебувати в межах правил, зумовлених дворянським статусом, змушувало шукати захисту свого приватного життя, у т.ч. й шляхом навмисної зміни свого зовнішнього вигляду. Найбільш яскравим прикладом такого роду є карнавальні маски часів Венеціанської Республіки. Карнавал і його маски перекреслювали умовності й надавали свободу дій, все було можливо під час карнавалу: пригоди, нові можливості. При цьому руйнувалися межі пристойності і стиралися грані відмінностей між станами, аристократами і плебеями, а іноді навіть між статями.

Найпопулярніша і знаменита венеціанська маска – це, звичайно ж, Баута, покликана «захистити», а в реальності приховувати обличчя. Класична форма цієї венеціанської маски була універсальна як для чоловіків, так і для жінок, це цілісний маскувальний костюм. Доповнювалася вона спеціальним шовковим капюшоном, що закривав голову і плечі, і була декорована різними довгими спадаючими накидками,

повністю приховували верхню частину багатих камзолів і суконь, тим самим знеособлюється фігуру. А капелюх-треуголка абсолютно розмивав межу між статями. Відкрите обличчя закривала специфічна маска, форма якої дозволяла пити і їсти, не знімаючи її.

Чоловіки і жінки вітали один одного «синьйор маска», зберігаючи при цьому максимальну анонімність. Цей одяг був настільки поширений, що з часом перетворився на уніформу вищих станів міста. Але й плебей, також не відстаючи від аристократії, мали свій економічний варіант, який відрізнявся від повного обладунку Баути лише тим, що був без накидки. Якщо ж зовсім не вистачало грошей на маску Бауту, то простолюдни задовольнялися маскою Вольто – це маска звичної всім форми людського обличчя, також повністю повторювала і закривала його. Ця маска приховувала набагато менше, але цього вже було достатньо, щоб відчутти себе повноправним членом венеціанського суспільства масок, де її наявність давало можливість наблизитися до аристократії на незліченних святах.

Втім венеціанський досвід забезпечення приватності за допомогою масок мав і інший бік: разом із масками постійна гра і блеф перекочували в звичайне життя і потворно міняли моральні підвалини Венеції, тим самим руйнуючи її зсередини. Оскільки маски приховували обличчя, то злочини, вбивства, крадіжки й обмани стали бичом Венеції. Як наслідок, вже схилі Венеціанської Республіки, наприкінці XVIII ст., був виданий закон, що суворо регламентував носіння масок виключно під час карнавалу, коли будь-який простолюдник мав право одягнутися на себе маску, бути невпізнаним і нарівні спілкуватися з аристократом. Цей закон можна вважати першою спробою нормативного регулювання візуального прайвесеї (в сучасному розумінні) в частині права особи на самостійне визначення та зміну свого зовнішнього вигляду.

Іноді жорсткі обмеження права особи на самостійне визначення та зміну свого зовнішнього вигляду супроводжували суттєві реформи державного і суспільного ладу. Наприклад, Петро I розпочав свої знамениті реформи з 1698 р., коли у міських воротах був вивішений зразок одягу, і всіх, хто порушував указ, ставили на коліна і овечими ножицями обрізали поли одягу до рівня землі. Ця насильницька зміна костюму мала певне політичне значення: заміна старовинного боярського костюму, довгополого й незручного для роботи, на більш зручний європейський одяг була одним із засобів боротьби з консервативним боярством та місництвом.

За указом Петра I в 1700 р. дворянам і міщанам було заборонено носіння старого руського костюму і замість нього були встановлені такі форми: для чоловіків – короткий прилягаючий каптан і камзол, кюлоти, довгі панчохи і башмаки з пряжками, біла перука або напудрене волосся. Чимало міщан, особливо з купецького стану, вважали короткополі модні каптани верхом непристойності. Так само в насильницький спосіб запроваджувалося й гоління бороди. Багато хто відкуповувався від цього: за носіння бороди платили податок до царської казни. Тільки нове служиле дворянство і більша частина молоді одразу сприйняли нововведення.

Для жінок перехід до нового костюму був ще

більш складним. Одягнені у важкі сарафани, які приховували форми тіла, закриті сорочки, з щільно покритою головою, вони, згідно з новою модою, раптом повинні були одягти декольтовані сукні з широкою каркасною спідницею, стягти талію у тугий корсаж, одягти перуку і туфлі на високих підборах, застосувати яскраву декоративну косметику (рум'яна і білила).

Буржуазно-демократичні революції XVII-XVIII ст., передусім – Велика французька з її гаслом «Свобода, рівність, братерство», – зруйнували становий характер одягу, надавши право кожному самостійно визначати свій образ, звісно з урахуванням тогочасних обмежень, що накладалися суспільною мораллю і релігією. Свобода зі сфери громадсько-політичної була поширена й на сферу приватну, одним із проявів такої свободи було визнано зовнішній вигляд. Більше того, незвичність вбрання, зачіски, вольності в спілкуванні з оточуючими почали розцінюватись як атрибут вільнодумства.

На зламі XIX-XX століть, коли право на недоторканність приватного життя отримало доктринальне визнання, воно не стосувалося права на вільний вибір зовнішнього вигляду. Проте згодом класичне визначення прайвесеї як «права бути залишеним у спокої» почало тлумачитись і контексті того, що суспільство не може диктувати людині, як та має виглядати, якщо тільки людина своїм виглядом не порушує ustalених у суспільстві уявлень про моральність і людську гідність. Стандарти щодо зовнішнього вигляду людини здебільшого змістились зі сфери права у сферу моралі. Відповідно, сучасні юридичні вимоги щодо зовнішнього вигляду людини у демократичних країнах є вкрай загальними, лаконічними і зводяться до формули: «Людина має право виглядати так, як сама вважає за потрібне, якщо тільки своїм виглядом вона не ображає людську гідність і суспільну мораль».

Саме на таких принципових позиціях засновано вітчизняне законодавство, де загальні стандарти щодо зовнішнього вигляду особи, та й то побіжно і в негативний спосіб, згадуються в законодавстві про адміністративні правопорушення. Наприклад, поява у громадському місці в оголеному вигляді трактується як «дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян» і кваліфікується як дрібне хуліганство згідно зі ст. 173 КУпАП України [7]. Якщо ж особа під впливом вживання спиртних напоїв, з'являючись у громадському місці, своїм зовнішнім виглядом ображає людську гідність і громадську мораль, то така поведінка кваліфікується за ст. 178 КУпАП України. Принагідно відзначимо що згідно зі ст. 1 Закону України «Про захист суспільної моралі» суспільна (громадська) мораль – це система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість [8].

Проте, практика надає чимало прикладів того, що в цій сфері залишається чимало невіршених проблем. Зокрема, багато проблем виникає при визначенні «гідного зовнішнього вигляду» людини, котра відвідує різноманітні громадські місця. Так, відкритим залишається питання, чи можуть у театрах і кінотеатрах дами сидіти у капелюхах. Адаже надівши

капелюх і надавши тим самим собі гідний вигляд, вони заважають дивитися видовище тим, хто сидить позаду них. Цікаво, що коли в такій ситуації у протиріччя входить право на зовнішній вигляд і бажання виглядати якомога молодшим, то суб'єктивне право глядачів, які сидять позаду, на гідний перегляд спектаклю чи фільму отримує належне забезпечення. Так, відомий випадок, коли організатори бродвейських шоу, аби адміністративними заходами не змушувати дам знімати високі капелюхи, повісили оголошення: «Дамам похилого віку дозволяється залишатися в капелюхах» [9, с. 15]. Значного суспільного резонансу в Росії отримав також судовий процес, під час якого командир спецназу Управління виконання покарань Калінінградської області С. Мойсеєнко вимагав визнати незаконною відмову адміністрації кінотеатру випустити його в глядацький зал у камуфляжній формі. Вимоги офіцера були судом задоволені [10].

У 2004 році французький уряд підтримав заборону на носіння «яскраво виражених» релігійних атрибутів у школах країни. У такий спосіб влади в межах національної програми відокремлення церкви від держави намагалися заборонити у школах носіння головних уборів і прикрас, що свідчать про приналежність до тієї чи іншої релігії. До списку увійшли мусульманський хеджаб, єврейська кіпа і християнський хрест великого розміру. Проект закону був спрямований на захист «фундаментальної цінності Французької Республіки – світського характеру суспільства». За результатами опитування громадської думки, таке нововведення підтримали 58% французів. Воно, однак, викликало бурхливі протести серед представників деяких конфесій, передусім серед мусульман, які проживають у Франції, а п'ятитисячна паризька громада сикхів пригрозила виселитися з французької столиці. При цьому відзначалося, що понад 80% французів – католики, 2% належать до протестантських церков, 1% – іудеї. Мусульмани складають, за різними даними, від 5 до 10% із 60 млн. жителів Франції [11-12].

Водночас історія знає дуже багато прикладів неналежного ставлення самого індивідуума до гідності свого зовнішнього вигляду. Так, у 2000 році мер бразильського міста Ріо де Жанейро після довгих дебатов оголосив про своє історичне рішення: на всіх малих і великих пляжах міста жінкам дозволено засмагати «топлесс» оголеними до поясу [13]. У січні 2001 року засоби масової інформації повідомляли про те, що судовий процес, який відкрився в Лондоні, ризикує стати найскандальнішим у цьому році. На лаві підсудних опинився 28-річний Вінсент Бісель, який набув сенсаційної слави у Великій Британії тим, що наполягає на своєму праві ходити оголеним у громадських місцях. Протягом усього попереднього року Бісель тероризував Лондон і Бристоль, коли з'являвся на вулицях, у театрах і музеях без одягу. Поліція багаторазово заарештовувала Біселя, однак щоразу відпускала в надії на зміни в його поведінці. Влади вжили більш жорстких заходів, коли почала зростати кількість його прихильників і виник рух «Свобода – бути самим собою!», а на вулицях Лондона почали з'являтися голі люди. Кидаючи виклик суду, активіст постав перед ним абсолютно

оголеним [14].

Відомо, що в 2002 році студент Белгородської технологічної академії будівельних матеріалів, зневірившись знайти в якийсь інший спосіб гроші на навчання, оббрив собі голову, зробивши на ній такий напис: «Це рекламне поле здається» і запропонував свої послуги різноманітним фірмам і компаніям. Контракт відбувся: головою студента зацікавилася фірма, що торгує електроприладами. Погодившись із запропонованою йому сумою, хлопець зобов'язався упродовж місяця носити на своїй голові рекламу прасок, настільних ламп та іншої продукції. У пресі повідомлялося, що жителі міста не відводили очей від екзотично розмальованої голови [15].

Наведені факти не є поодинокими. Більше того, закономірне розширення меж позитивної і негативної свободи людини, зростання можливостей для розвитку її індивідуальності, характерне для демократичної, правової державності, приводить до збільшення протиріч і колізій між інтересами вільного індивідуума і загальними потребами державно організованого суспільства. Одним із проявів таких протиріч і колізій є світова практика реалізації права на вільний вибір та зміну зовнішнього вигляду. Вирішення нагальних потреб у цій сфері потребує належної доктринальної бази, яка тільки-но починає формуватися.

То ж спробуємо визначитися з юридичною природою цього права. З точки зору змісту і сфери реалізації право на вільний вибір та зміну зовнішнього вигляду є одним з особистих (громадянських) прав людини і громадянина, але має комплексний характер. З одного боку, воно є складовою частиною права на індивідуальність, передбаченого ст. 300 ЦК України, оскільки передбачає можливість вільного вибору особою форм і способів прояву своєї індивідуальності, якщо тільки вони не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства [16]. Іншими словами, шляхом реалізації права на вільний вибір та зміну зовнішнього вигляду особа формує, об'єктивує свою індивідуальність. З іншого боку, зовнішній вигляд є однією з форм розбудови людиною свого приватного життя. Адже як ми вже відзначали у попередніх роботах, «приватне життя візуалізоване, саме за допомогою зору воно значною мірою сприймається як самим суб'єктом, так і оточуючими. І в цій якості воно є найбільш вразливим, схильним до різного роду ризиків необґрунтованого вторгнення з боку як держави, так і звичайного, повсякденного оточення людини» [4, с. 434].

З огляду на предмет нашого дослідження, зосередимо свою увагу саме на другій стороні досліджуваного права. За такого підходу право на вільний вибір та зміну зовнішнього вигляду виступає складовою візуального прайвесеї й охоплює тільки ті аспекти, котрі перебувають у сфері приватного життя особи.

Передусім, право особи на вільний вибір і зміну зовнішнього вигляду передбачає її право на автономність з цього питання, тобто можливість людини самостійно визначати, як вона виглядатиме, у т. ч. у що вона буде одягнена й обута, якою буде її зачіска, чи матиме вона манікюр або педикюр, чи користуватиметься вона косметикою, а якщо так, то якою саме, чи використовувати певні аксесуари

(окуляри, сумку, парасолу, тростину та ін.). Особа має право за власним розсудом обирати, якого фасону і кольору будуть відповідні речі, від якого виробника тощо. Відповідно, зміна зовнішнього вигляду людини іншими особами без її добровільної згоди, так само як і будь-який примус особи до зміни її зовнішнього вигляду, є протиправними.

Із цим органічно пов'язана також нестримність особи у виборі та зміні зовнішнього вигляду, адже через свій образ людина не тільки демонструє свої смаки й уподобання, але й виплескує той настрій та емоції, що накопичилися. Іншими словами, людина має право на емоційну розкутість при виборі свого іміджу, при формуванні того зорового образу, якого вона прагне досягти. При цьому людина не повинна остерігатися осуду з боку держави чи громадськості, не повинна побоюватися експериментувати з власним зовнішнім виглядом. Не може встановлюватися ні кількісних, ні якісних обмежень у перетворенні особою свого зовнішнього вигляду, крім тих, що гарантують людську гідність і суспільну мораль.

Нарешті, право на вільний вибір і зміну зовнішнього вигляду включає й елемент анонімності. Людина може вживати будь-які заходи, не заборонені законом, аби шляхом зміни свого зовнішнього вигляду забезпечити свою невпізнанність, тобто уникнути небажаної візуальної ідентифікації з боку оточуючих. Адже у повсякденному житті доволі часто бувають ситуації, коли нам хочеться залишитися непоміченими, зберегти своє інкогніто тощо.

Три інші складові візуального прайвесі (право на усамітнення, право на інтимність і право на секретність) у праві особи на вільний вибір і зміну зовнішнього вигляду виражені значно слабше, хоча при більш прискіпливому аналізі цього явища можна розгледіти також і їх. Зокрема, право на візуальне усамітнення (особисту візуальну автономію) означає «право людини перебувати у стані певної зорової ізоляції від оточуючого світу, аби жоден сторонній погляд не втручався у її мікросвіт» [4, с. 435]. У контексті досліджуваного права це передбачає можливість особи за допомогою зовнішнього образу, цієї свідомо сформованої «маски» відгороджувати себе від небажаних поглядів, формувати візуальні перешкоди на шляху до певних елементів свого приватного життя, візуально дистанціюватися від інших. Із цим органічно пов'язане й право на інтимність, що у контексті досліджуваного права означає можливість вільного використання будь-яких не заборонених законом форм і способів зміни свого зовнішнього вигляду для забезпечення обмеженого й захищеного спілкування. Нарешті, право на вільний вибір і зміну зовнішнього вигляду включає в себе й елемент секретності, оскільки передбачає можливість неодноразової зміни свого зорового образу з метою уникнення небажаної ідентифікації чи викриття певних аспектів свого приватного життя. Як крайній прояв візуальної секретності досліджуване право включає в себе навіть можливість мати двійника чи вдаватися до послуг косметичної хірургії.

У психології існує поняття маски як певного способу поведінки людини, який він змінює залежно від ситуації. Уже в давнину говорили, що кожен носить чотири маски: маску людини, маску конкретної індивідуальності, маску суспільного

становища і маску професії. Так, кожна з масок ідентифікує людину з певної сторони. Під личиною маски людина перевтілюється в іншу особистість, персонажа, переймає властиві їй риси характеру, маскує свої вади і додає до свого образу не властиві йому якості. Якщо маска не збігається з характером людини-носія, то вона допомагає створити образ того персонажа, чиє обличчя вона зображає. У цьому контексті право на вільний вибір і зміну зовнішнього вигляду і є тією «маскою», котрою користується особа для захисту своєї неповторної та водночас ранимої індивідуальності.

Важливим для розуміння обсягу й змісту права на вільний вибір і зміну зовнішнього вигляду є питання про його межі та можливі обмеження. Якщо розглядати це право як елемент візуального прайвесі, то його об'єктивною, предметною межею є сфера приватного життя особи. Тому, поза межами цього права перебувають ті випадки, коли необхідність виглядати певним чином зумовлена виконанням публічних функцій, зокрема при виконанні трудових чи службових обов'язків. Здебільшого йдеться про необхідність носіння форменого одягу. Наприклад, для окремих категорій працівників юридичних професій (поліцейських, прокурорів, суддів Конституційного Суду і судів загальної юрисдикції, працівників Фіскальної служби тощо) встановлено стандарти зовнішнього вигляду при виконанні службових обов'язків. Так, Закон України «Про Конституційний Суд України» (ст. 10) встановив форму одягу і нагрудний знак судді Конституційного Суду [17]. Він має бути одягнений у мантию при виконанні своїх обов'язків на пленарному засіданні, на засіданні Конституційного Суду, а також колеґії Конституційного Суду України. У свою чергу, опис та зразки форменого одягу і відповідних знаків розрізнення особового складу органів і підрозділів цивільного захисту затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2005 р. № 795 [18], а опис і зразки предметів однострою поліцейських – постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2015 р. № 823 [19].

Носіння форменого одягу відповідними працівниками державного апарату, передусім судових і правоохоронних органів, підкреслює особливий, державно-владний характер їхньої роботи. Формений одяг покликаний сприяти підвищенню офіційності у спілкуванні з людьми, сприяти створенню позитивного іміджу цих працівників серед широких верств населення. Водночас носіння форменого одягу особами, котрі не мають відповідного службового статусу, заборонено і правом на вільний вибір і зміну зовнішнього вигляду не охоплюється.

Вимоги до зовнішнього вигляду можуть визначатися законодавством, що регулює трудові відносини з окремими категоріями працівників. Як правило, це відомчі нормативні акти, в яких встановлюються вимоги до форми одягу, зовнішнього вигляду і т. п. у певних сферах діяльності (наприклад, торгівля і громадське харчування, сфера надання гігієнічних послуг, хлібопекарська і м'ясо-молочна промисловість тощо).

Ще одна межа досліджуваного права має загальний характер і сформульована у ст. 23 чинної Конституції України: «Кожна людина має право на

вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей» [20]. Відповідно, право на вільний вибір і зміну зовнішнього вигляду має межу у сфері правореалізації: воно обмежене правами і свободами інших людей.

Інші межі права на вільний вибір і зміну зовнішнього вигляду можуть встановлюватися в законодавстві. Так, згідно з наведеними вище положеннями КпАП України, особа може обрати собі будь-який візуальний образ, якщо тільки він не заборонений законом, не принижує людську гідність і не суперечить моральним засадам суспільства. Крім того, легальною (законодавчою) межею права на вільний вибір і зміну зовнішнього вигляду є заборона на використання певної символіки. Так, в Україні існує Закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [21]. Аналогічні обмеження щодо комуністичної ідеології, що були запроваджені в низці держав Східної Європи, згодом конституційними судами цих держави були визнані неконституційними через порушення свободи вираження поглядів. Зокрема, це відбулося в Польщі (2011), Молдові (2012) та Угорщині (2013). Натомість в Австрії, Білорусі, Бразилії, Франції, Російській Федерації та деяких інших країнах заборонено використання лише нацистської символіки та здійснення виключно нацистської пропаганди.

За визначенням А.С. Стрекалова, обмеженням основних прав і свобод є правомірне, цілеспрямоване кількісне та (або) якісне применшення у процесі правореалізації тих можливих моделей поведінки (правомочностей), які складають основне право (свободу) особи, з боку інших осіб [22, с. 3]. Стосовно права на вільний вибір і зміну зовнішнього вигляду певні обмеження можуть встановлюватися власниками тих чи інших культурно-розважальних закладів (казино, нічних клубів, дискотек) чи закладів громадського харчування (ресторанів, кафе). Йдеться про так звані дрес-код і фейсконтроль – обмеження входу чи вибірково відмову в обслуговуванні тих відвідувачів (клієнтів), котрі не задовольняють певним критеріям. Такі обмеження є припустимими і не вважаються дискримінаційними заходами, якщо вони доречні в демократичному суспільстві, чітко встановлені та є обґрунтованими і співмірними тим цілям, заради яких запроваджені. У такому разі свобода особи щодо вибору свого зовнішнього вигляду компенсується свободою власника відповідного закладу у виборі кола своїх клієнтів. При цьому слід мати на увазі, що службовий дрес-код (у т.ч. дрес-код державних службовців, студентів, школярів тощо) правом на недоторканність приватного життя не охоплюється.

Нарешті, суттєвим обмеженням досліджуваного права є передбачене чинним законодавством право працівників правоохоронних органів, передусім поліції, застосовувати заходи фізичного впливу, спецзасоби і навіть вогнепальну зброю щодо правопорушників. Зрозуміло, що внаслідок застосування згаданих вище заходів примусу зовнішній вигляд особи може (іноді – доволі суттєво) змінитися, але в даному випадку суспільний інтерес у забезпеченні законності й правопорядку перевищує

особисті інтереси правопорушника.

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні **висновки**:

1. Право на вільний вибір і зміну зовнішнього вигляду є одним з основних особистих (громадянських) прав людини і громадянина та має комплексний характер: частково воно є складовою права на індивідуальність, а частково – елементом візуального прайвесі. Зміст цього права полягає у визнаній суспільством і гарантованій державою можливості особи за власним розсудом визначати і змінювати свій індивідуальний візуальний образ.

2. За своїми станами право на вільний вибір і зміну зовнішнього вигляду, в частині візуального прайвесі, включає в себе шість компонентів (правомочностей): а) право на автономність (регулятивно-вольову автономію) у вирішенні питань щодо власного зовнішнього вигляду; б) право на нестриманість (емоційне вивільнення) у своєму зовнішньому вигляді; в) право на анонімність (бути невпізнаним) у своєму зовнішньому вигляді; г) право на усамітнення (особисту автономію) за допомогою обраного зовнішнього вигляду; д) право на інтимність (обмежене й захищене спілкування) за допомогою обраного зовнішнього вигляду; е) право на забезпечення секретності (захист таємниць приватного життя) за допомогою обраного зовнішнього вигляду.

3. Межі права на вільний вибір і зміну зовнішнього вигляду мають триєдиний характер: а) предметний – об'єктивною предметною межею даного права в аспекті візуального прайвесі є сфера приватного життя особи.; б) правореалізаційний – у процесі реалізації воно обмежене правами і свободами інших людей; в) легальний – особа не може обрати собі візуальний образ, який заборонений законом, принижує людську гідність або суперечить моральним засадам суспільства.

4. Право на вільний вибір і зміну зовнішнього вигляду не є абсолютним; воно підлягає обмеженням, що передбачені законодавчими чи локальними правовими актами, діловими звичаями тощо. Серед таких обмежень: неслужбовий дрес-код і фейсконтроль, застосування працівниками правоохоронних органів заходів примусу до правопорушників тощо.

Право на вільний вибір і зміну зовнішнього вигляду досі не отримало повного й чіткого законодавчого закріплення, що потребує подальших доктринальних розробок у цій сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права [Текст] / И.А. Покровский. – Москва: Статут, 1998. – 353 с.
2. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) [Текст] : монографія / Р.О. Стефанчук відп. ред. Я.М. Шевченко. – Київ: КНТ, 2008. – 626 с.
3. Маленина М.Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита [Текст] / М.Н. Маленина. – М.: МЗ Пресс, 2000. – 244 с.
4. Серегин В.А. Визуальное (зрительное) прайвеси / В.А. Серегин // Форум права. – 2014. – № 1. – С. 431-438 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_76.pdf
5. Мограбян А. С. Право физического лица на неприкосновенность внешнего облика [Текст] : автореф.

дисс. ... канд. юрид. наук: (12.00.03—гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право) / Мограбян Арmine Самвеловна; Волгоградский государственный университет. — Волгоград, 2011. — 28 с.

6. Сьрьогін В. О. Право на недоторканність приватного життя (прайвесі) у конституційно-правовій теорії та практиці [Текст] : монографія / В. О. Сьрьогін. — Х. : ФІНН, 2010. — 608 с.

7. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/>

8. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20 листопада 2003 р. № 1296-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1296-15>.

9. Рыжик А. Поцелуи в зрительном зале [Текст] / А. Рыжик // Аргументы и Факты. — 2003. — № 5. — С. 15.

10. Стулов И. Сергей Мойсенко отстоял право смотреть кино в военной форме [Текст] / И. Стулов // Известия. — 2004. — 5 февраля.

11. Сорокина Н. Ни хиджаба, ни кипы, ни креста [Текст] / Н. Сорокина // Российская газета. — 2004. — 30 января.

12. Бовт Г. Платочки чёрные. Фотография на паспорт может стать элементом исламского фанатизма [Текст] / Г. Бовт // Известия. — 2002. — 3 августа.

13. Чародеев Г. Победа бразильских мужчин. На пляжах Рио де Жанейро вновь можно загорать «топлесс» [Текст] / Г. Чародеев // Известия. — 2000. — 21 января.

14. И в суд явился голым [Текст] // Российская газета. — 2001. — 6 января.

15. Коровин А. Заработал головой [Текст] / А. Коровин

// Российская газета. — 2002. — 11 октября.

16. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

17. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16 жовтня 1996 р. № 422/96-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/422/96>.

18. Про затвердження опису та зразків форменого одягу і відповідних знаків розрізнення особового складу органів і підрозділів цивільного захисту і норм забезпечення форменим одягом: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2005 р. № 795 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/795-2005>

19. Про однострій поліцейських: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2015 р. № 823 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/823-2015>.

20. Конституція України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

21. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 9 квітня 2015 р. № 317-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/317-19>.

22. Стрекалов А.Є. Обмеження основних прав та свобод людини і громадянина як інститут конституційного права України [Текст] : автореф. дис... канд. юрид. наук : (12.00.02 – конституційне право; муніципальне право) / Стрекалов Андрій Євгенович; Харківський національний університет внутрішніх справ. — Харків, 2010. — 20 с.

УДК 342.728

ПРАВО НА ОБ'ЄДНАННЯ У ПРОФЕСІЙНІ СПІЛКИ: ЗМІСТ ТА СУБ'ЄКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Зубенко Г. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного
та муніципального права
юридичного факультету

Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація Статтю присвячено дослідженню права на об'єднання у професійні спілки. Охарактеризовано зміст цього конституційного права. Проаналізовано суб'єктів реалізації права на об'єднання у професійні спілки відповідно до законодавства України. Розглянуті обмеження щодо реалізації цього права.

Ключові слова: права і свободи людини, громадянин України, право на об'єднання, професійні спілки.

Аннотация Статья посвящена исследованию права на объединение в профессиональные союзы. Охарактеризовано содержание данного конституционного права. Проанализированы субъекты реализации права на объединение в профессиональные союзы в соответствии с законодательством Украины. Рассмотрены ограничения реализации данного права.

Ключевые слова: права и свободы, гражданин Украины, право на объединение, профессиональные союзы.

Annotation The article is devoted to the study of the right to form trade unions. Characterized by the content of this constitutional right. Analyzed the subjects of the right to form trade unions in accordance with the legislation of Ukraine. Considered limiting exercise of this right.

Key words: rights and freedoms, a citizen of Ukraine, the right of association, trade unions.

Демократичні перетворення, що відбуваються в Україні, побудова правової, соціальної держави і становлення громадянського суспільства неможливе

без визнання фундаментальних принципів та цінностей, що лежать в їх основі, серед яких ключову роль відіграють права і свободи людини і громадянина. Серед прав і свобод, закріплених Конституцією України важливу роль відіграє право